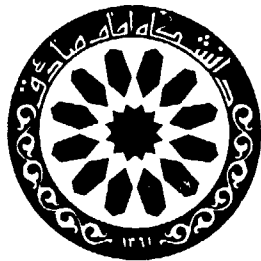

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مخبره مرکزی، دانشکده امام صادق (ع)

شماره ثبت ۳۸۰ س
شماره ۴

دانشگاه امام صادق (علیه السلام)

۱۳۷۹ / ۲ / ۲۰

دانشکده معارف اسلامی و علوم سیاسی

مرکز اسناد و کتابخانه ملی ایران
تیمت بزرگ

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد علوم سیاسی

شیعیان در دولت معاصر عراق:

علل حاشیه‌ای شدن شیعیان در ساختار سیاسی عراق

سید راضی امیری تهرانی زاده

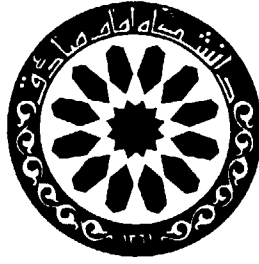
۵۴۸۶

استاد راهنما:

دکتر حمید احمدی

اسفند ۱۳۷۷

۲۸۰۴۲

دانشگاه امام صادق (علیه السلام)

دانشکده معارف اسلامی و علوم سیاسی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد علوم سیاسی

شیعیان در دولت معاصر عراق:

علل حاشیه‌ای شدن شیعیان در ساختار سیاسی عراق

سید راضی امیری تهرانی زاده

استاد راهنما:

دکتر حمید احمدی

استاد مشاور:

دکتر حامد صدقی

اسفند ماه ۱۳۷۷

کلیه حقوق اعم از چاپ و تکثیر، نسخه برداری،
ترجمه، اقتباس و... از این پایان نامه کارشناسی ارشد
برای دانشگاه امام صادق علیه السلام محفوظ است. نقل
مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

تأییدیه اعضای هیأت داوران حاضر در جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

اعضای هیأت داوران نسخه نهایی پایان نامه آقای سید راضی امیری تهرانی زاده - کد ۰۵۳۲-۱۰۳۰۳۹۳

تحت عنوان شیعیان در دولت معاصر عراق: علل حاشیه‌ای شدن شیعیان در ساختار

سیاسی عراق

را از نظر شکل و محتوی بررسی نموده و پذیرش آنرا برای تکمیل درجه کارشناسی ارشد پیوسته

پیشنهاد می‌کنند.

اعضای هیأت داوران	نام و نام خانوادگی	رتبه علمی	محل امضاء

(۱) استاد راهنما:

دکتر حمید احمدی

استادیار

(۲) استاد مشاور:

دکتر حامد صدقی

استادیار

(۳) نماینده شورای

تحصیلات تکمیلی دانشکده:

(۴) اساتید ناظر:

(۱) دکتر عبدالرضا هوشنگ مهدوی

دانشیار

عم الهادی زیندوردی

تقدیم به:

روان پاک پدر و مادرم

چکیده

۱- فارسی:

شیعیان عراق علی‌رغم احراز اکثریت در جمعیت این کشور در طول تاریخ این منطقه از جهان به ویژه در دوران دولت‌های معاصر عراق در حاشیه قدرت سیاسی قرار گرفته‌اند. پدیده حاشیه نشینی شیعیان عراق در دولت‌های معاصر این کشور محور اصلی تحقیق را تشکیل می‌دهد. این تحقیق در پی آن است که نخست با ارائه شواهد و مدارک کافی نقش حاشیه‌ای و انزوای سیاسی و اجتماعی شیعیان را در دولت‌های معاصر عراق نشان دهد سپس به تحلیل این پدیده و بیان چرایی آن بپردازد. تحقیق حاضر شامل یک مقدمه و سه فصل و نتیجه‌گیری است. در فصل اول کلیاتی چون معنای لغوی و اصطلاحی شیعه، وضعیت جغرافیایی و تاریخی مختصری از عراق و نگاهی به خاستگاه و سیر تاریخی - اجتماعی شیعیان عراق از آغاز تا دوران معاصر عراق، مطرح شده است. در فصل دوم سعی شده است اوضاع سیاسی و اجتماعی شیعیان عراق در دوران پس از شکست دولت عثمانی تاکنون مورد مطالعه و بررسی قرار گیرد. در این فصل شواهد و مدارک کافی در زمینه حاشیه‌نشینی شدن شیعیان در دولت‌های معاصر عراق به ترتیب تاریخی مطرح شده است. در فصل دوم، مفروض تحقیق در دوره‌های مختلف تاریخ معاصر عراق یعنی دوره قیومیت انگلیس، دوره پادشاهی، دوران جمهوری و بالاخره دوره حزب بعث مورد تبیین و توضیح قرار گرفته است. در فصل سوم فرضیات تحقیق بر مبنای شواهد و اطلاعات فصل دوم مورد تحلیل قرار گرفته است. فرضیه اصلی آن است که حاشیه‌نشینی شدن شیعیان عراق با تأکید بر علل داخلی، از جوانب داخلی و خارجی متعددی برخوردار است. در بخش داخلی چند عامل و علت عمده مطرح می‌شود. فرهنگ سیاسی شیعیان عراق و نوع نگرش آنان به سیاست و حکومت یکی از جوانب مهم این مسأله است. از طرف دیگر فرهنگ سیاسی و اجتماعی نخبگان فکری و علمای شیعه عراق نیز در این راستا قرار می‌گیرد. سومین و شاید مهمترین محور تبیین چرایی مفروض تحقیق، به فرهنگ سیاسی و عملکرد دولت‌های معاصر عراق و زمامداران و رهبران سیاسی این کشور مربوط می‌شود. در بخش علل و عوامل خارجی، نقش برخی از کشورهای غربی مانند انگلیس و آمریکا و بعضی از جریانات فکری مانند ناسیونالیسم عربی در این رابطه مطرح می‌شود.

واژه‌های کلیدی: دولت معاصر عراق، شیعیان، حاشیه‌ای شدن، فرهنگ اجتماعی و سیاسی جامعه عراق

الشيعة في العراق بالرغم من كونهم يشكلون الاغلبية من مجموع السكان كانوا على مر التاريخ و لازالوا يعيشون في معزل عن السلطة السياسية في البلاد لاسيما خلال فترات الحكومات المتعاقبة في تاريخ العراق المعاصر و ظاهرة تهميش الشيعة في ظل الحكومات العراقية المعاصرة تشكل المحور الرئيس لهذا البحث. تشمل هذه الدراسة على مقدمة و ثلاثة فصول و استنتاج. تطرقنا في الفصل الاول الى مواضيع عامة كالمعنى اللغوي و المصطلح للشيعة و اعطاء نبذة عن جغرافية العراق و تاريخه مع القاء الاضواء على موطن الشيعة و مسيرتهم التاريخية و الاجتماعيه خلال حقبة تاريخ العراق المعاصر. و يتناول الفصل الثاني الاوضاع السياسية و الاجتماعية للشيعة في الفترة ما بعد سقوط الامبراطورية العثمانية و حتى يومنا هذا. و قد استعنا لذلك بوثائق و مستندات كافية تبرهن عزلة الشيعة في ظل الحكومات المتعاقبة في كل حقبة من الحقبة التاريخية المعاصرة. كما تم التركيز في هذا الفصل على الادوار و الجهود التاريخية كعهد الانتداب البريطاني و العهد الملكي و العهد الجمهوري وصولاً الى فترة تولى حزب البعث السلطة في العراق. و في الفصل الثالث آلبنا على اعطاء تحليل للدلائل و المعلومات التي وردت في الفصل الثاني مع التركيز على الاسباب و العوامل الداخلية الى جانب العوامل الخارجية التي قادت الى عزل الشيعة. و انتقينا اهم العوامل و الاسباب الداخليه بما في ذلك الثقافة السياسية للشيعة العراقيين و كيف هي رؤيتهم للسياسة و الحكومة. اضافة الى ذلك فقد تناولنا في هذا السياق دراسة الثقافة السياسية و الاجتماعية لرواد الفكر و رجال و علماء الدين الشيعة. و المحور الثالث و ربما الاهم الذي تم التركيز عليه فيعود الى الثقافة السياسي للحكومات العراقية المعاصرة ذاتها و الى اساليب و ممارسات زعمائها. هذا فضلاً عن انه تم و ضمن اطار الاسباب و العوامل الخارجية التطرق الى دور بعض الدول الغربية كبريطانيا و اميركا و بعض التيارات الفكرية كتيار القومية العربية.

فهرست مطالب

شماره صفحه	عنوان مطالب
۱	چکیده:.....
۱	۱- فارسی
۲	۲- عربی
۳	۳- انگلیسی
۴	مقدمه
۷	فصل اول: کلیات
۸	۱- معنای لغوی و اصطلاحی «شیعه»
۱۱	۲- مختصری درباره وضع جغرافیایی - تاریخی عراق
۱۴	۳- نگاهی گذرا بر خاستگاه و سیر تاریخی - سیاسی شیعیان عراق
۲۱	یادداشت‌های فصل اول
۲۴	فصل دوم: اوضاع سیاسی اجتماعی شیعیان عراق پس از شکست عثمانی تاکنون
۲۵	۱- دوره قیومیت انگلیس (۱۹۲۱-۱۹۱۷)
۳۰	جنبش ۱۹۲۰
۳۳	۲- دوره پادشاهی (۱۹۵۸-۱۹۲۱)
۴۵	۳- دوره جمهوری (۱۹۶۸-۱۹۵۸)
۵۸	۴- دوره حزب بعث (کودتای ۱۹۶۸ تاکنون)
۷۷	یادداشت‌های فصل دوم
۸۱	فصل سوم: علل حاشیه‌ای شدن شیعیان در دولت معاصر عراق
۸۳	الف - علل داخلی
۸۳	۱- فرهنگ سیاسی و اجتماعی شیعیان عراق
۹۲	۲- فرهنگ سیاسی و اجتماعی رهبران فکری و علمای شیعه عراق
۱۰۴	۳- فرهنگ سیاسی دولتهای عراق
۱۱۴	ب - علل خارجی:
۱۱۴	۱- کشورهای خارجی
۱۲۰	۲- ناسیونالیسم عربی
۱۲۳	یادداشت‌های فصل سوم
۱۲۶	نتیجه‌گیری
۱۳۰	فهرست منابع

مقدمه

شیعیان عراق علیرغم داشتن اکثریت در جامعه، در طول تاریخ این منطقه از جهان به ویژه در دوران دولتهای معاصر عراق در حاشیه قدرت سیاسی قرار گرفته‌اند. از زمان حکومت بنی‌امیه تا بنی‌عباس و پس از آن حکومت عثمانی تا دوران معاصر تاریخ سیاسی عراق این پدیده قابل مشاهده است. مذهب شیعه با اینکه مذهب جمعیت قابل توجهی از ساکنان عراق بوده و هست ولی به دلایل مختلفی مذهب محکوم در مقابل مذهب حاکم (اهل سنت) به شمار می‌آید. سؤال اصلی تحقیق حاضر این است که علل و عوامل در انزوا قرار گرفتن یا حاشیه‌ای شدن شیعیان در دولتهای معاصر عراق چیست؟ و چگونه می‌توان این تبعیض مذهبی را در چارچوب سیاست و حکومت معاصر عراق تحلیل نمود؟ این تحقیق در پی آن است که نخست با ارائه شواهد و مدارک کافی نقش حاشیه‌ای و انزوای شیعیان در دولتهای معاصر عراق را نشان دهد سپس به تحلیل این پدیده و بیان چرایی آن بپردازد.

در این تحقیق پس از تبیین مفروض که نشان دادن نقش حاشیه‌ای شیعیان در دولتهای معاصر عراق می‌باشد، فرضیات متعددی درباره بیان چرایی و تحلیل این پدیده مطرح می‌شود. فرهنگ سیاسی و اجتماعی شیعیان عراق و نوع نگرش آنان نسبت به مسائل اجتماعی و سیاسی در عراق یکی از عوامل مهم این پدیده به شمار می‌آید. از طرف دیگر فرهنگ سیاسی و اجتماعی رهبران فکری و علمای شیعه که نقش بسزایی در زندگی شیعیان عراق ایفا می‌کنند یکی دیگر از محورهای تحلیلی این پدیده است. سومین محور تبیین چرایی پدیده مزبور به فرهنگ سیاسی و عملکرد دولتهای معاصر عراق مربوط می‌شود. فرقه‌گرایی و در حاشیه قرار دادن شیعیان به ویژه نسبت به مراکز و مناصب حساس قدرت سیاسی از ویژگی‌های بارز دولتهای معاصر عراق به شمار می‌آید. از طرف دیگر برخی از علل خارجی نیز در شکل‌گیری این پدیده نقش داشته‌اند. بعضی از کشورهای غربی مانند انگلیس و آمریکا به دلیل حفظ منافع سیاسی خاص خود در منطقه این جریان سیاسی را تقویت و همراهی کرده‌اند. از دیگر علل خارجی می‌توان به جریان ناسیونالیسم

عربی اشاره کرد که از غرب نشأت گرفت و در جهان عرب توسط نظریه پردازان و روشنفکران سنی مذهب رواج و گسترش یافت.

از جهت سابقه و ضرورت انجام این تحقیق به نظر می‌رسد که تاکنون تحلیل جامعی از اوضاع سیاسی و اجتماعی شیعیان در دولتهای معاصر عراق به زبان فارسی انجام نشده است. مطالعه و بررسی اوضاع شیعیان جهان و نقش آنان در سیاست و حکومت دولتها به ویژه در مورد کشور همجواری چون عراق از ضروریات تحقیق در کشور جمهوری اسلامی ایران که مهد تشیع است به شمار می‌آید. چارچوب تحقیق حاضر بدین شکل تنظیم شده است که پس از مقدمه فصل اول به کلیات می‌پردازد. مواردی چون معنای لغوی و اصطلاحی شیعه، وضعیت جغرافیایی و تاریخی مختصری از عراق و خاستگاه و سیر تاریخی - سیاسی شیعیان عراق تا زمان دوران معاصر تاریخ عراق به صورت مختصر و مفید مطرح شده است. فصل دوم به اوضاع سیاسی - اجتماعی شیعیان عراق پس از شکست عثمانی تا حال حاضر مربوط می‌شود. در این فصل سعی شده است که شواهد و مدارک کافی در زمینه حاشیه‌ای شدن شیعیان در دولتهای معاصر عراق به ترتیب تاریخی مطرح شود. دوره قیومت انگلیس، دوره پادشاهی، دوران جمهوری و دوره حزب بعث بخشهای این فصل را تشکیل می‌دهد. فصل سوم بر مبنای زمینه اجتماعی و تاریخی فصل دوم سعی دارد علل و عوامل فرهنگی، جامعه شناختی و سیاسی پدیده حاشیه‌نشینی شیعیان در دولتهای معاصر عراق را مورد تحلیل و بررسی قرار دهد.

روش تحقیق عمدتاً کتابخانه‌ای و در بعضی موارد از طریق گفتگو و بحث با برخی عراقیان صاحب‌نظر بوده است. مطالعه کتب، نشریات و مطبوعات گوناگون و استفاده از آراء و نظریات بعضی از عراقیان تحصیلکرده موجود در ایران بدون نسبت دادن به شخص خاصی قسمت اعظم منابع آن را تشکیل می‌دهد. عدم دسترسی به میدان اصلی تحقیق و کمبود منابع و آمار و ارقام دقیق و علمی درباره موضوع مورد بحث که بعضاً به دلیل شرایط سیاسی خاص حاکم بر عراق می‌باشد، از مشکلات علمی و اجرایی انجام این تحقیق به شمار می‌رود.

در پایان لازم می‌دانم نسبت به راهنمائی‌ها و ارشادات جناب آقای دکتر حمید

احمدی استاد راهنما و جناب آقای دکتر حامد صدقی استاد مشاور این تحقیق، کمال
تشکر و سپاسگزاری را ابراز دارم و توفیق روزافزون آنان و تمام مربیان و معلمانم را از
خدای متعال خواستارم.

فصل اول

کلیات

۱- معنای لغوی و اصطلاحی «شیعه»:

شیعه از نظر لغوی به معنای پیروان و انصار است. ابن منظور می‌گوید: شیعه قوم و گروهی هستند که بر امری اتفاق نظر دارند. از هری یکی دیگر از اصحاب لغت می‌گوید: شیعه کسانی هستند که برخی از آنان از برخی دیگر پیروی می‌کنند. شیعه فرقه و گروهی را گویند که پیروان یا اصحاب و یاران یا طرفداران کسی یا چیزی باشند.^(۱)

قرآن کریم لفظ «شیعه» را به معنای انصار و پیروان فکری و اتباع بکار برده است: «و این من شیعه لبراهیم^(۲)» (و بی‌گمان ابراهیم از پیروان اوست) و «هذا من شیعه و هذا من عدوه^(۳)» (یکی از پیروان او بود و دیگری از دشمنانش). بدین ترتیب می‌توان نتیجه گرفت که «شیعه» از نظر لغوی به معنای پیروان و انصار و اتباعی است که بر فکری واحد و موضعی یگانه اتفاق نظر دارند.

در معنای اصطلاحی «شیعه» تعریف‌های گوناگونی از طرف نویسندگان و محققان مطرح شده است ولی وجه مشترک این تعاریف عبارتست از اینکه جوهر تشیع التزام و پیروی از امامت حضرت علی (ع) و فرزندان معصوم ایشان می‌باشد. در عقیده تشیع امامت ادامه و کامل کننده نبوت است مگر نزول وحی از طرف خدا بر پیامبر که خاص انبیاء است. همچنین امام با انتخاب و اختیار مردم معین نمی‌شود بلکه از طرف خدا بوسیله پیامبر مشخص می‌شود و این نصب از طرف خدا بدلیل صفات و ویژگیهای خاص امام صورت می‌گیرد^(۴). واژه «شیعه» در اصطلاح صفت فرد یا افرادی است که دوست‌دار و پیرو علی (ع) و فرزندان معصوم اویند و به امامت و ولایت و خلافت آنان پس از پیامبر اکرم (ص) اعتقاد دارند.

در مورد خاستگاه و چگونگی پیدایش «شیعه» در تاریخ، محققان و نویسندگان نظرات گوناگونی مطرح ساخته‌اند. شیعیان و بسیاری از محققان دیگر مذاهب معتقدند که تشیع در دوران حیات پیامبر اکرم (ص) و توسط ایشان تأسیس شد و رسول‌گرامی اسلام بود که نهال این تفکر را در اذهان مسلمانان کاشت و هم ایشان بود که این اسم (شیعه) را برای

مؤیدین و پیروان و دوست‌داران علی (ع) برگزید. درباره این نظریه شواهد و ادله فراوانی مطرح می‌شود از جمله:

- هنگامی که آیه «ان الذین آمنوا و عملوا الصالحات اولئک هم خیر البریة»^(۵) (کسانی که ایمان آوردند و کارهای شایسته کرده‌اند، آنان بهترین آفریدگانند) نازل شد رسول خدا به حضرت علی فرمود: «هم انت و شیعتک تأتي انت و شیعتک يوم القيامة راضین مرضیین و يأتي عدوک غضابی مقمحین»^(۶) (آنان - که در آیه کریمه ذکر شده‌اند - تو و شیعه تو هستند، در روز قیامت تو و شیعات خشنود و راضی محشور می‌شوید و دشمنانت خشمگین و ناراحت می‌آیند).

- رسول اکرم به حضرت علی (ع) فرموده است: «ان اول اربعة یدخلون الجنة انا و أنت و الحسن و الحسين و شیعتنا عن ایماننا و شمائلنا»^(۷) (همانا نخستین چهار نفری که وارد بهشت می‌شوند من و تو و حسن و حسین هستند و شیعیان ما از دو جهت راست و چپ به دنبال ما وارد بهشت می‌شوند).

- رسول گرامی اسلام به حضرت علی فرموده است: «یا ابا الحسن اما أنت و شیعتک فی الجنة»^(۸) (ای ابوالحسن [کنیه امام علی] تو و شیعیانت بهشتی هستید).

- رسول اکرم در جمع اصحابش به حضرت علی فرمود: «والذی نفسی بیده ان هذا و شیعته لهم الفائزون يوم القيامة»^(۹) (قسم به خدایی که جانم در دست اوست این [حضرت علی] و شیعه‌اش در روز قیامت رستگارانند)

برخی از مورخان و نویسندگان غیر شیعه برآنند که آغاز پیدایش شیعه، پس از رحلت پیامبر اکرم (ص) بوده است. بعضی بر این عقیده‌اند که پیدایش شیعه در روز "سقیفه" بوده است. یعنی همان روزی که جمعی از صحابه پیامبر بلافاصله پس از رحلت ایشان در آن جمع شدند و ابوبکر را به خلافت پیامبر انتخاب کردند. در مقابل آنان جمعی از بزرگان صحابه معتقد بودند که حضرت علی در امامت و خلافت بر دیگران مقدم است.^(۱۰) برخی دیگر از مورخان غیر شیعه عقیده دارند که شیعه در روز «فتنة الدار» یعنی روز قتل خلیفه